

Pruski generalštab i počeci sociologije

Ozren Žunec
Odsjek za sociologiju
Filozofski fakultet u Zagrebu

UDK: 355.01:316.3
Izvorni znanstveni rad
Priljeno: 27. ožujka 1996.

Za Evu Weber

Iz praktičnih potreba i s namjerom da objasne francuske uspjehe i savezničke neuspjehe u francuskim revolucionarnim i napoleonskim ratovima te da tako pronađu odgovarajuće vojne protunjere u organizaciji i načinu uporabe vojske kojima bi se preokrenuo nepovoljan ishod kampanja, pruski generali Gerhard von Scharnhorst (1755.-1813.) i Carl von Clausewitz (1780.-1831.) došli su do radikalno novog uvida da je promjena načina ratovanja, vidljiva u drugačijim ratnim ciljevima, novoj strategiji, taktici, logistici, načinu mobilizacije i u motivacijskim čimbenicima, uvjetovana ponajprije socijalnim promjenama. Scharnhorst je u svojim raščlambama pretpostavio i svojevrsnu socijalnu teoriju o funkcionalnoj povezanosti pojedinih segmenata socijalnog sustava kako bi omogućio pokazivanje sveze i uvjetovanosti organizacije vojske i načina ratovanja s drugim društvenim institucijama, vrednotama i praksom. Na temelju ovih uvida poduzete su u pruskoj vojsci reforme koje ne samo da su dovele do pobjede nad Francuzima nego su pridonijele i transformaciji i modernizaciji dotadašnjeg korporativnog pruskog društva. Scharnhorstovi i Clausewitzovi radovi mogu se smatrati protosociologijom i solidnim temeljem za suvremenu sociologiju rata.

Ključne riječi: SCHARNHORST, CLAUSEWITZ, SOCIJALNA TEORIJA, POVIJEST SOCIOLOGIJE, SOCIOLOGIJA RATA

Ne postoji čisto vojnička procjena velikog strategijskog pitanja, niti čisto vojnička shema njegovog rješenja.

Clausewitz

Ako je veličina prostora koji udžbenik opće sociologije posvećuje nekom društvenom fenomenu pokazatelj prosječnog društvoslovnog interesa za tu pojavu, onda su vojska i rat za sociologiju rubne, pa i posve minorne teme. Hrvatski srednjoškolski udžbenik sociologije tako je vojsci posvetio svega tri rečenice (v. Fanuko et alii, 1995:172), a ratu nijednu. Nešto je bolja, ali slična situacija i u standardnim američkim sveučilišnim udžbenicima opće sociologije (v. npr. Macionis, 1991:499-503; Hess i Markson, 1988:355-357; Light i Keller, 1985:113-115). U rijetkim je udžbenicima vojsci i/ili ratu posvećeno potpoglavlje (v. Vander Zanden, 1990:653-662) ili cijelo poglavlje (v. Giddens, 1989:338-380). Sasvim po strani od ovog pomanjkanja interesa opće sociologije razvila se počevši od šezdesetih godina posebna subdisciplina posvećena sociologijskim istraživanjima vojske (Morris Janowitz, Charles S. Moskos i drugi), koja je u istraživačkoj zajednici uskoro stekla status uobičajen za "posebnu sociologiju".

Posebnosti predmeta i metodâ ove subdiscipline doveli su međutim do otežanog protoka ideja i uvida između nje i opće socijalne teorije. Dok se u sociologijskim istraživanjima vojske djelomično mogu koristiti standardni pojmovi i tehnike (npr. socijalizacija, hijerarhija, kohezija grupe, anketa, promatranje), fenomen rata gotovo da se potpuno otima svakom sociologijskom istraživanju: masovno ubijanje, sakaćenje, razaranje, uništavanje i pustošenje, obično iz motiva koji se ne doimaju kao racionalno opravdani, ne samo da su izvan normalnog akademskog diskursa nego i izvan normalnog društvenog života koji je standardni predmet sociologije. Zato su istraživanja rata samo iznimno navela sociologe na pomisao da bi se na temelju sagledavanja rata kao "društvene aktivnosti koja se odnosi spram cijelog kompleksa društvenog

života" mogla formulirati "socijalna teorija rata", a onda i "socijalna teorija sa središtem u ratu" (Shaw, 1988:11 i 28).

Zbog nedostatka interesa kao i zbog neizgrađenosti kognitivnih i metodologijskih pretpostavki za sociologijska istraživanja, rat je ostao predmetom drugih znanosti, navlastito vojne teorije i politologije. Značajna empirijska istraživanja parametara rata koja su u Velikoj Britaniji poduzeli David Singer, Melvin Small i suradnici (Singer et alii, 1979; Singer i Wallace, 1979; Small i Singer, 1982; Singer i Stoll, 1984; Singer i Diehl, 1990) ostala su zapravo bez odgovarajućeg sociologijskog proširka i odziva. Općenito gledano, sociologija nije ratu posvetila pozornost koja bi odgovarala iznimnoj socijalnoj relevanciji kao i velikoj i stalno rastućoj incidenciji ratova. Jedna od osnovnih teškoća na tom planu jest i nepostojanje sociologijski uporabljivog pojma rata. U vojnoj teoriji već je gotovo dva stoljeća mjerodavna klasična Clausewitzova definicija. Ta definicija rata, naime kao "čina sile da se protivnik prisili ispunjenju naše volje" (Clausewitz, 1993:83), "čina međusobnog uništenja" (Clausewitz, 1993:253) ili "čina sile koji nema granica" (Clausewitz 1993:84) te primjena tako definiranog pojma rata u organiziranju vojski i u vođenju rata, čini se da zbog svoje sektorske ekskluzivnosti sociologiji ne ostavlja nikakvu mogućnost priključka. Umjesto uporabe pojma rata koji je mjerodavan u praktičnom ratovodstvu (u strategiji, operatici i taktici), sociologiji preostaje poraba filozofijski deriviranih koncepata koji rat ili osuđuju ili idealiziraju i koji, kao izrazito vrijednosni, zapravo i ne govore o stvarnim ratovima, već su ponajprije izraz socijalnog vrednovanja rata i utoliko izvedeni socijalni korelati ratova i njihova posljedica.

S druge strane, kada je u XX. stoljeću došlo do bitne promjene u naravi stvarno vođenih ratova i kada je klasična i u "Clausewitzovu univerzumu" oličena koncepcija rata kao sukoba oružanih snaga organiziranih od država počela uzmicati pred novim tipom rata u kojem se socijalne grupe oružano sukobljavaju radi polučivanja promjena osnovnih značajki društva (sustav vrijednosti i normi, socijalna struktura, identitet elita itd.), pokazalo se da je isključiva uporaba posve vojničkih sredstava u tom novom tipu rata (revolucije ili "sukobi niskog intenziteta") nedovoljna, pače i kontraproduktivna. Kao što je pokazalo britansko iskustvo u Malaji i američko iskustvo u Vijetnamu, svako na svoj način i s oprečnim ishodima, za pobjedu u ratu koji nema klasične vojnopolitičke ciljeve (npr. osvajanje nekog teritorija, promjena odnosa snaga i sl.) nego cilj izmjene društva, osim vojne sile potrebna je primjena niza mjera utemeljenih na razumijevanju socijalne biti tog sukoba. Iako se u trenutku pomračenja klasične paradigme rata ("vrijeme je da se održi bdijenje kako bi stratezi Clausewitzu odali poštu i onda ga prepustili povjesničarima", Matz, 1995:22), sociologija, zajedno s drugim društvenim znanostima, gotovo sama od sebe nadala kao rješenje aporije novog tipa rata, ova je prilika propuštena. Idiosinkrazija sociologije spram rata ili spram onog bitnog u ratu, naime spram načela i uporabe konkretnog nasilja u velikim razmjerima, ostala je na snazi čak i onda kada je rat u XX. stoljeću postao po svojoj unutarnjoj naravi i ciljevima više sociologijska nego vojna činjenica.

Orisana situacija nalaže temeljitije preispitivanje odnosa sociologije i rata. U ovom radu pokušat ćemo prikazom nekih elemenata geneze klasične koncepcije rata u vojnoj teoriji s konca XVIII. i početka XIX. stoljeća pokazati zametke jednog mogućeg njihovog odnosa. U to su vrijeme vojna teorija i praktično ratovodstvo u pokušaju da pronađu odgovore na nove strategijske i taktičke izazove posegnuli za tada disciplinarno nepostojećim i kasnije od sociologije neprepoznatim njenim vlastitim pojmovima i metodama.

Narativ: francuske pobjede u ratu protiv Prve koalicije (1792.-1795.)

U travnju 1792. godine snage oslobođene Francuskom revolucijom otpočele su dva ciklusa europskih ratova - francuske revolucionarne i napoleonske ratove - koji će, gotovo bez prestanka, trajati preko dva desetljeća, sve do definitivnog Napoleonova pada (1815). Nakon prvih poraza, francuske snage u bitkama kod Valmyja i Jemappesa (rujan i studeni 1792.) bi-

Iježe pobjede nad iznenađenim Austrijancima i Prusima te osvajaju Mainz, dolaze pod Frankfurt i ulaze u Bruxelles. Sljedeće godine Francuzi su u ratu još i s Engleskom, Španjolskom i Nizozemskom, ali i tada, nakon kratkotrajne demoralizacije, do kraja godine bilježe niz pobjeda u bitkama protiv snaga moćne Prve koalicije: kod Hondshootea tuku Engleze, kod Meenina (Meenen) Nizozemce, kod Wattigniesa Austrijance, kod Fröschwillera Pruse, a kod Geisberga ponovno Austrijance (rujan-prosinac 1793.). Iduće se godine niz francuskih pobjeda neumoljivo nastavlja u bitkama kod Courtraia, Turcoinga, Hoogledea, Fleurusa te u operacijama u Belgiji, na Rajni i u sjevernoj Italiji. Početkom 1795. godine Francuzi okupiraju Nizozemsku i proglašavaju satelitsku Batavijsku Republiku, a u svibnju uništavaju brojno nadmoćni britansko-emigrantski desant na poluotok Quiberon u Bretanji; potom nastavljaju operacije i ugrožavaju srednju Njemačku, napreduju u Italiji i Španjolskoj te uništavaju još jedan britanski desant (na otok Yeu). Iscrpljene ratom, Prusija, Španjolska i niz njemačkih država u proljeće 1795. godine izlaze iz rata i sklapaju s Francuskom mir. Izjalovila su se očekivanja snaga okupljenih u Koaliciji da će Francuska biti brzo pobijedena.

Koalicija je pod vodstvom svojih najboljih i najiskusnijih generala protiv revolucije uputila kontingente svojih strogo discipliniranih i savršeno izvježbanih profesionalnih vojski, koje su imale minuciozno razrađenu taktiku i besprijekorni sustav logistike, provjerene u ratovima druge polovice XVIII. stoljeća i prostudirane u radovima velikih prosvjetiteljskih vojnih teoretičara tog vremena. Nasuprot tim snagama našao se neobičan amalgam ostataka predrevolucionarne (kraljevske) francuske profesionalne vojske i nevidenom brzinom mobiliziranih građana i dobrovoljaca (*levée en masse* - opća mobilizacija - u kolovozu 1793., za nekoliko je tjedana urodila stvaranjem 14 armija). Slomom francuske monarhije nestao je i erar, pa je logistička potpora morala biti improvizirana i vojske su živjele od neizvjesnih rekvizicija na terenu. Najviši zapovjednici, naslijeđeni od starog režima, često bi dezertirali i prebjegavali neprijatelju (npr. Lafayette, Dumouriez) ili bi zbog sumnje na izdaju bili giljotinirani (npr. Custine, Houchard), što načelno nije moglo podići moral francuskih trupa. Revolucionarna Francuska ipak ne samo da je pobijedila profesionalne koaliicijske vojske nego je istodobno uspjela ugušiti niz većih monarhističkih pobuna u unutrašnjosti zemlje.

Nakon nekoliko godina uzastopnih francuskih pobjeda postalo je očito da je u pitanju novi način ratovanja prema kojemu su strategijske zamisli i taktička rješenja profesionalnih vojski Prve koalicije sasvim nemoćni. Francuzi su se koristili za tadašnje pojmove bizarnim inovacijama (npr. uporaba balona za izvidanje i stvaranje prvih "zrakoplovnih" postrojbi), bez oklijevanja izvodili neortodoksne operacije kad bi se ukazala prilika (npr. zarobljavanje nizozemske flote konjičkim odredima u Texelu 1795.), izvodili brzi manevar na bojnopolju kojim se preokretao ishod bitke (npr. kod Wattigniesa), domišljato kombinirali taktiku s terenom, rabili male snage koje su čarkama iscrpljivale protivnika i smjelo ulazili u bitke i energično ih rješavali. Entuzijizam, požrtvovnost i inicijativa te brojnost francuskih dobrovoljaca odnijeli su premoć nad vojskama udruženih europskih monarhija u kojima se pedantni geometrijski manevar, uvježban ubitačnim drilom na vježbama, izvodio samo na zapovijed časnika. Nemajući stalne opskrbe iz pozadine, francuska je vojska živjela na otvorenom od rekvizicija i imala zato veliku slobodu manevra, dok su snage Koalicije za sobom vukle nepreglednu komoru sa stotinama kola zbog kojih se nikakav hitri manevar nije mogao izvršiti. Činjenica da je umjesto lake pobjede zabilježen niz teških poraza, i to protiv revolucionarne Francuske u kojoj su za sve vrijeme rata vladali gotovo potpuni kaos, nestašice, nemiri i neprestane unutrašnje pobune, zabrinula je vojne vrhove europskih monarhija, ali lijeka nije bilo. Štoga da su koaliicijski generali u vojnom pogledu poduzimali i kakva god vojna sredstva koristili, do preokreta u ishodima bitaka nikako nije dolazilo. Pomno i po svim pravilima dotadašnjeg ratovanja zamišljeni austrijski *Vernichtungsplan*, kojim je Francuze kod Tourcoinga u svibnju 1794. godine trebalo odvojiti od pozadine i odbaciti na morsku obalu, završio je brzim slomom i katastrofalnim gubicima austro-britansko-hanoveranske armije.

Scharnhorstova analiza francuskih pobjeda

Nakon osobnog iskustva poraza kod Hondschootea i Menina, tadašnji hanoveranski topnički satnik Gerhard Johann David von Scharnhorst (1755.-1813.) piše i 1797. godine u vojnom časopisu objavljuje članak "Razvoj općih uzroka sreće Francuza u revolucionarnom ratu" u kojem nastoji pronaći i objasniti uzroke neprestanih poraza Koalicije. Iako je Scharnhorst mnogo pisao, on je prije svega vojnik i vojskovođa. U prusku vojsku primljen je 1801. godine, promaknut je u generala 1807., da bi od 1808. godine bio pruski ministar rata i načelnik Generalštaba. Iznimno nadaren vojni organizator i administrator, Scharnhorst će u prusku i njemačku vojnu povijest ući kao veliki reformator i stvaralac nacionalne vojske, njenih institucija i njenog duha.

U članku, o kojem neambiciozno primjećuje da je "skrajnje nepotpun i više rezultat nekih razgovora s prijateljem (satnikom von Deckenom) negoli promišljena i razradena rasprava" (Scharnhorst, 1797:197), Scharnhorst otklanja da bi uzroci "nesreće Saveznika" bile pojedinačne pogreške u ratovodstvu: "Jedna kampanja može loše završiti zbog nesvrhovitih mjera koje poduzimaju vlada ili general, jedna bitka može biti izgubljena zbog nekog malog propusta kojeg od podređenih zapovjednika; ali kada deset kampanja, koje pet ili šest armija vode punih pet godina, gotovo uvijek nesretno završe i kada se neke od najmoćnijih europskih tvrđava nisu branile ni toliko dugo koliko treba da se probije tranšeja, onda uzroci nesreće ne mogu biti samo puki slučajni događaji ili pogreške nastale zbog podmićivanja, nejedinstva i spletke ili naprosto iz neznanja, nego im uzrok mora biti u općim zlima" (195). Izraz "opća zla" odražava nevolju nerasvijene terminologije, a što je pod njim mišljeno otkriva potonja raščlamba.

Scharnhorst će kao "izvor", "istinski izvor (wahre Quelle)" i "uzrok (Ursache)" poraza Koalicije navesti "unutarnje razmjere (innere Verhältnisse)" (195). Uzroci poraza detaljnije su imenovani kao "unutarnji razmjeri udruženih sila i unutarnji razmjeri francuske nacije", odnosno "naši unutarnji razmjeri" i "unutarnji razmjeri zaraćenih strana" (195, 196). U tim "razmjerima" kao i u "čitavom nizu stanja stvari", a ne u "vojnoj pogrešci ili slučaju" leži stvarni uzrok poraza; krivo je učinjeno kada se to nije uvidjelo i kada se "sredstvo, kojim nas je zlo udarilo, uzelo kao njegov uzrok" te se, kao što je slučaj s "lošim liječnicima", "vanjske štete htjelo liječiti vanjskim sredstvima" (196). Nasuprot tome, samo raščlamba "unutarnjih razmjera" kao uzroka katastrofe može poslužiti izbjegavanju sličnih posljedica; jer, "dok god se oni (razmjeri) ne izmijene, u budućnosti će neizbježno nastupati (...) ovakvi događaji" (196). Scharnhorst dakle ustanovljuje "unutrašnje razmjere" kao uzrok vojničkih poraza i smatra da samo izmjena ili reforma tih "razmjera" može spriječiti ponavljanje vojničkih poraza.

Definiravši "unutarnje razmjere" kao "razmjere kako fizičkog tako i moralnog stanja" (195, bilješka), Scharnhorst u ne baš najsustavnije izvedenom pregledu daje detaljniji prikaz i usporedbu "razmjera" u Francuskoj i u zemljama Koalicije. Zbog iznimne zanimljivosti Scharnhorstovih raščlamba, kao i zbog razmjerno teške dostupnosti teksta, dat ćemo ovdje kratku rekapitulaciju. (Podjela na točke je naša, ali uglavnom slijedi izvornu Scharnhorstovu razudbu teksta na poglavlja.)

1. Francuski emigranti, koji su na dvorovima Koalicije nastojali pokrenuti intervenciju protiv revolucije, držali su da se povratak na staro može polučiti malim snagama te da je, osim šačice ekstremista, francuski narod listom za stari režim i restauraciju te da će stoga biti lako pokrenuti kontrarevoluciju. Primjećujući da je neshvatljivo da se veliki pothvat temeljio na tako krivoj procjeni, Scharnhorst dodaje: "Nas ljude treba uzeti onakve kakvi jesmo. Ono što se poklapa s našim željama i strastima, tome, bez obzira koliko smo razboriti, pridajemo veću vjerojatnost nego što je ima sama stvar" (199).

2. Francuska revolucija potaknula je i izvan Francuske ljude idealom savršenijeg i sretnijeg oblika vladavine, koji je privlačno prikazan u literaturi; mnogi ljudi, osobito mladi, ideal

su lako i sa zanosom prihvatili, čemu je pogodovala i američka revolucija. Prema Scharnhorstu, problematična je bila reakcija onog društvenog sloja protiv kojega je novi pokret bio usmjeren: "Ona klasa (Klasse) koja nije imala nikakav osjećaj za blagostanje drugih ljudi, promatrala je događaje u Francuskoj isprvice ravnodušno, da bi tek potom, kada je jedan njen dio razabrao da bi to za nju moglo biti štetno, počela naprosto mrziti novotarije" (200).¹ U takvoj atmosferi i pod utjecajem "vladajućeg duha", često "podupiranog odozgo" odakle je dolazio "veliki utjecaj na raširena mnijenja", više nitko nije bio spreman objektivno govoriti o eventualnim francuskim prednostima te o poteškoćama koje bi Koalicija mogla imati, pa je stoga "neizbježno nastala netočna procjena obostranog položaja" (201). Ova je situacija i u ratnim planovima našla svoj izraz u opasnom, nerealističnom precjenjivanju vlastitih i podcjenjivanju protivnikovih snaga.

3. Opoljeni mržnjom i pod napadajima vojski iz cijele Europe, za koje su držali da ih žele porobiti i baciti u nesreću iz koje su se netom jedva izbacili, Francuzi su se našli u teškom, naoko bezizlaznom položaju. To ih je međutim snažno osokolilo i nadahnulo srčanošću, građane je natjeralo na velike dobrovoljne žrtve, omogućilo masovne rekvizicije i dovelo do mobilizacije i naoružavanja građana koji nikad prije nisu bili određeni da ratuju. Francuzi su sebe stali smatrati prosvijećenima, slobodnima i sretnima, a svoje oponente neobrazovanom stokom i nesretnicima; držali su ujedno da je njihova borba zapravo bitka za cijelo čovječanstvo i da će sreća svih naroda biti izgubljena ako se ne odupru Koaliciji. Francuzi su vjerovali da će snage Koalicije poubijati većinu muškaraca, silovati sve žene i do temelja spaliti i razoriti sva naselja u Francuskoj. Rat koji je uslijedio bio je po motivima asimetričan: jedni su mogli izgubiti sve, a drugi malo ili ništa. Rezultat: "Ovako snažni motivi za žrtve svake vrste nisu do sada postojali ni u jedne nacije" (202).

4. Budući da "razmjer motiva određuje i razmjer uporabljenih sredstava" (203), Francuzi su u borbi, koju su vidjeli kao borbu za opstanak, angažirali sve resurse ("Hilfsmitteln") koji su naciji bili na raspolaganju. Državi su predavane sve namirnice, konji, stoka, potrepštine, metali, koža, sumpor. Uvođenjem asignata, s podlogom u zaplijenjenoj crkvenoj i aristokratskoj imovini, u posjed države stavljeno je cjelokupno nacionalno bogatstvo. Cijela se nacija sa svojim posjedima i svojim životima stavila na raspolaganje. Nasuprot tome, u Koaliciji su neke klase (plemstvo i svećenstvo) bile isključene iz podnošenja tereta rata, iako su ga same poticale, ali bez spremnosti na vlastite žrtve. Podanici su listom bili protiv rata i također nespreni na žrtve - narod nije htio uzeti vojnike ni na konak. Posljedica jest da su neznatna sredstva uložena u rat i da nije bilo široke mobilizacije.

5. Osim Engleske i Španjolske, države Koalicije su za operacije namijenile male kontingente svojih nacionalnih snaga, najviše jednu četvrtinu od ukupnog broja vojnika koji im je stajao na raspolaganju.

6. Uvjereni da se radi o samoobrani, jedinstvena francuska vlada razvila je energičnu djelatnost. Tvrdave su i u razdobljima nestašica redovito opskrbljivane namirnicama i streljivom, a proizvodnja oružja i opreme bila je veća nego u drugim državama i nadmašivala je potrebe. Civilna uprava u potpunosti se stavila u službu ratnih napora. Cjelokupno sposobno stanovništvo uspješno je mobilizirano i naoružano. U redovima Koalicije vlade su naprotiv bile

¹ Scharnhorst navodi da su se protivnici i zagovornici revolucije uskoro stali međusobno mrziti jače nego što su mrzili stvar koja ih je podijelila. Zbog količine strasti, kao i zbog terora u Francuskoj, svaka je racionalna diskusija postala nemoguća. "Tome je pridošla i okolnost da se klasa, koja je velike privilegije imala zahvaljujući svojem rođenju i bogatstvu, počela bojati da će doživjeti sudbinu svoje braće u Francuskoj i da su duhovnici i svi pobožni ljudi mislili da je obaranje religije i uništenje svih povijesnih i vječnih blaženstava neizbježna posljedica francuskih načela", pa su ovi strahovi "stvorili opću ustrašenost te se za pristaše Francuske revolucije počelo držati i one koji u svakoj prigodi nisu s najvećim prezirom govorili o Francuzima, koji nisu maksimalno podcjenjivali francuske resurse, njihovu moć, njihove odluke i njihovu vojsku i koji nisu bez prestanka tvrdili da su francuski generali postolari i krojači, da su trupe kukavičke, a tvrdave bez zaliha" (201).

nejedinstvene, mnogi ministri i generali bili su protiv rata, narod se opirao novačenju, ako je ono uopće provedeno, radovi na utvrdama izvodili su se sporije no u mirno doba, nedostajalo je municije, privatnici su nastojali izvući što veće profite i vojskama su naplaćivali višestruko veće iznose. Zemljoposjednici su vojsci naplaćivali čak i korištenje zemljišta za odmor postrojbi.

7. Francuzi su stvorili ustavne i zakonske pretpostavke za nesmetano i neograničeno korištenje nacionalnih resursa, dočim su u zemljama Koalicije ustavna ograničenja priječila monarhe i vlade da postupe na sličan način.² Scharnhorst zamjećuje da su "Francuzi s republikanskim ustavom vladali na monarhistički način, a savezničke države su s monarhističkim ustavima vladale na republikanski način" (209). U tom pogledu Scharnhorst razmatra i povoljan utjecaj Terora na priviknutost Francuza na smrt i na podnošenje žrtava.

8. Vojnogeografski položaj Francuske povoljan je zbog njenog prikupljenog oblika, što je omogućavalo kratke linije komunikacija i mogućnost brzih prebacivanja snaga s jedne točke na drugu po unutrašnjima linijama, dočim je Koalicija morala manevrirati po dugim linijama, sporo i teško.

9. Francuska je imala dobre prirodne granice i dobar raspored utvrda.

10. Podcjenjivanje borbene vrijednosti francuske vojske bilo je potpuno neutemeljeno. Scharnhorst primjećuje da se neprijatelj podcjenjuje u svakom ratu, ali nikad toliko koliko na početku rata između Francuske i Prve koalicije. Saveznici su francusku vojsku držali hordama bez ikakve discipline, uvježbanosti i organizacije, a emigranti su jetko ismijavali revolucionarne časnike; Francuzi su pak držali savezničke vojnike i časnike za bijedne robove, automate i ljude bez ikakvih plemenitih osjećaja. Međutim, za razliku od Koalicije koja je protivnika prezirala u potpunosti, Francuzi su cijenili vojni ustroj Koalicije i imali su stoga točne procjene njenih mogućnosti, pa podcjenjivanje ljudskog karaktera koalicijskih vojnika nije omelo prosudbu vojnih situacija.³

11. U načinu borbe došao je do izražaja francuski znatiželjni, otkrivački, spretni duh i kultivirani razum, što je urodilo inventivnim korištenjem terena i inicijativom u taktici, čak i od običnih, mobiliziranih ljudi; nasuprot tome, flegmatični Nijemci i Nizozemci bili su bez zapovijedi nepokretni. Francuski vojnik i časnik bio je vođen ponajprije osjećajem časti a ne poslušnošću; mašta mu je dočaravala sigurnu pobjedu i na tome se temeljila njegova hrabrost. U nepovoljnoj situaciji Francuzi su gubili srčanost i stoga su izgubljene bitke imale za njih katastrofalne posljedice. U tom pogledu Scharnhorst primjećuje da je francusko vojno vodstvo pronašlo svim tim značajkama i "nacionalnom karakteru Francuza" (225) primjereni način ratovanja koji je koristio vlastite prednosti: sustav vođenja borbe u punim terenima, napadi na odvojene položaje i izbjegavanje velikih bitaka, pri čemu im je saveznički kordonski način borbe iznimno išao na ruku.

12. Koalicija se suočila s velikim problemima u sustavu svog vođenja i zapovijedanja. Planovi su se čvrsto oslanjali na pretpostavku da će slom Francuza biti brz pa nisu predviđeni alternativni scenariji; neprijatelj je zato već u listopadu 1792. lako osvojio Mainz. Planovi iz kasnijih godina također su bili "više planovi za ekspediciju nego za kampanju" (228). Zbog velikih udaljenosti zapovjednih stožera i vlada od bojišta, donošenje i usklađivanje operativnih

² Primjerice, u Nizozemskoj vlada nije mogla rasporediti vojsku gdje je htjela, nije mogla novačenje provoditi u svim provincijama i nije mogla postrojbe iz jedne provincije razmjestiti na područje druge provincije. Holandska provincija tako je imala sva sredstva na raspolaganju, a ostale provincije nikakva.

³ U boju su se, smatra Scharnhorst, pokazale sljedeće odlike suprotstavljenih vojski: koalicijsko pješništvo se uspješno moglo oduprijeti francuskoj konjici, bilo je nadmoćnije u pravilnom pokretu, bilo je discipliniranije, bolje je održavalo borbeni poredak u kritičnim situacijama, bolje se držalo u borbi na otvorenom prostoru i nastavljalo je borbu i poslije poraza. Koalicijska konjica bila je nadmoćnija od francuske. Francuzi su pak bili bolji u napadajima u malim skupinama, bili su spretniji, hrabriji, bolje su koristili teren, bolje su se služili artiljerijom, a savezničkoj konjici uspješno su kontrirali topništvom čije su posade bile na konjima i koje je stoga imalo veću mobilnost.

odluka trajalo je mjesecima i zapovijedi bi zastarjele prije nego bi bile izdane. Multinacionalna Koalicija koja se služila raznim jezicima bila je puna nepovjerenja i predrasuda između nacionalnih kontingenata, a i organizacija, logistika, način uvježbanosti, kalibri oružja i oprema pojedinih kontingenata bili su heterogeni. Naposljetku, svaka članica Koalicije imale je svoj cilj u ratu, što je zamagljivalo opći cilj koji na kraju nije ni postignut.

Površno gledano, Scharnhorstova raščlamba niz je usporedbi političkih, socijalnih, vojno-geografskih, stratejskih i taktičkih prilika u Francuskoj i u zemljama Koalicije. Međutim, raščlamba daje znatno više od samih usporedbi. Njena osnovna i vidljiva nakana jest zapravo da pokaže konzistenciju i povezanost društvenih institucija, vrednota i prakse kod obiju zaraćenih strana i refleksiju tih "razmjera" na operativno vođenje rata i uspjehe u njemu.

Na prvom mjestu to je vidljivo s obzirom na formulaciju nacionalnih ciljeva zaraćenih strana i načine njihova ostvarivanja. Predodžbe o obostranim ratnim ciljevima te o pogibelji za nacionalnu egzistenciju snažno su motivirale Francuze na skrajnju požrtvovnost i velike napore (točka 3), na temelju čega je u uvjetima visokog stupnja političkog jedinstva, socijalne kohezije, solidarnosti, centralizacije i kontrole bilo u obrani moguće angažirati sve nacionalne materijalne i ljudske resurse, dočim je kod sila Koalicije vladala obratna situacija s negativnim posljedicama na doprinose ratnim naporima (točke 4, 5, 6 i 7). Nadalje, sama Koalicija patila je od unutarnjih razlika, uobičajenih za heterogene multinacionalne snage; nedostatak konsenzusa oko osnovnog cilja pridonio je neuspjehu (točka 12).

S druge strane, operativno vođenje rata Francuzi su prilagodili svojoj socijalnoj infrastrukturi, odnosno kakvoći ljudskih resursa raspoloživih u novim političkim i socijalnim prilikama. Francuzi su izabrali nov način borbe i taktiku, prilagođene psihičkim i fizičkim značajkama sastava svoje vojske; na taj su način maksimalno iskoristili prednosti koje je građanin-vojnici imao pred profesionalnim vojnicima, dočim su savezničke snage ustrajavale u staroj taktici, pogubnoj u novim uvjetima (točka 11).

Scharnhorst nadalje pokazuje vrlo čvrstu svezu ideologije i akcije. Ideologijski zamučena optika protivnika revolucije rezultirala je nizom pogrešnih procjena situacije. Jedan od temelja ove zasljepljenosti je standardna ljudska sklonost da se rezultati spoznaje podrede htijenjima i strastima subjekta (točka 1). Drugi temelj je percepcija ugroze vlastitoga socijalnog položaja protivnika revolucije, koja je urodila općom psihozom i iracionalnim procjenama i odlukama; monopol moći koji su protivnici revolucije imali u monarhijama Koalicije proširio je ovaj način razmišljanja na sve bitne čimbenike odlučivanja, što je dovelo do operativnih promašaja (točka 2). Iako su i sami temeljem svoje ideologije duboko prezirali Koaliciju, Francuzi nisu podlegli predrasudama, sačuvali su akuratnost i objektivnost spoznaja i prosudbi, te su poduzimali adekvatne mjere u operativnom vođenju rata (točka 10).

Raščlamba pokazuje da su za francuske pobjede najodlučnije bile politička pozadina rata te socijalna i politička infrastruktura transformiranoga francuskog društva i tek onda refleksije ovih "razmjera" na operativno vođenje rata; isti uzroci, ali sa suprotnim vrijednostima, doveli su do poraza Koalicije. Jedini razmjerno samostalni vojni čimbenik koji Scharnhorst navodi jest činjenica da je Francuska imala i znala iskoristiti značajne stratejske prednosti svog vojno-geografskog položaja (točke 8 i 9).

Vojni čimbenici nisu dakle samostalni i pokazuju se većinom kao izvedenice političkih i socijalnih uvjeta u kojima je rat vođen. Razlike u vojnoj uspješnosti Francuske i Koalicije Scharnhorst tumači raščlambom političkih i socijalnih razlika društava, a ne u, od toga izdvojenoj, raščlambi samih vojnih operacija. Promjene u vođenju rata i u načinu ratovanja proizlaze dakle u prvom redu iz političkih i socijalnih promjena. Kao što će kasnije pokazati Scharnhorstove reforme pruskog vojnog sustava i njihova kritika, vrijedi i obratno: transformacija rata pretpostavlja reformaciju društva.

Scharnhorstova raščlamba uzroka ishoda rata između Francuske i Prve koalicije, nastala iz posve praktične vojne potrebe da se pronađu uzroci i objasne razlozi francuskih vojnih pob-

jeda, ima bitne elemente sociologijskog objašnjenja. Osnovna i vodeća ideja Scharnhorstove raščlambe eminentno je sociologijski uvid da se organiziranje vojske i operativno vođenje rata ne može promatrati izdvojeno od raščlambe temeljnih društvenih institucija i vrednota. Društvo je pretpostavljeno kao koherentni sustav u kojem dijelovi, kao što je organizacija vojske i vođenje rata, ovise o cjelini i o drugim dijelovima ("razmjerima"). U nizu primjera Scharnhorst pokazuje konzistenciju i povezanost društvenih institucija, vrednota i prakse te načine adekvatnog i funkcionalnog (Francuska) i neadekvatnog i disfunkcionalnog (Koalicija) zadovoljavanja potreba društava u ratu. Jasno je uočena moć ideologije u provođenju društvenih akcija, kao i sve posljedice koje proizlaze iz toga da se pojedini oblici svijesti, vjerovanja i spoznaje temelje na društveno-ekonomskom položaju njenih promicatelja, u čemu leži i uzrok promašenosti ili uspješnosti na temelju takvih vjerovanja i spoznaja poduzetih akcija.

Sociologijski značaj Scharnhorstova članka o "Razvoju općih uzroka sreće Francuza" ne treba ni precijeniti ni podcijeniti. Članak je nastao iz praktične vojne potrebe da se objasni ishod rata a ne iz teorijske potrebe, pa su i njegovi rezultati ograničeni na eksplikaciju zadane teme i ne predstavljaju ustanovljavanje nikakve opće ni posebne socijalne teorije. Međutim, poduzeta raščlamba metodologijski pretpostavlja osnovnu ideju sociologije o društvu kao sustavu i ta ideja je neizrečena, ali u cijelom članku prisutna pozadina i temelj. Kao što smo pokazali, u Scharnhorstovu radu jasno se daju nazrijeti elementi funkcionalističke raščlambe društvenih činjenica. Scharnhorst nije bio znanstvenik, nego vojnik čiji je osnovni interes organizacija vojske i ratovodstvo, a ne istraživanje društva; međutim, mjerodavno je pokazao da istraživanje rata ne može bez pretpostavke moderne socijalne teorije obzirom na to da u njegovo doba takva teorija nije postojala, Scharnhorst ju je, u nevolji, pretpostavio. Od te relativno difuzne i nerazvijene protosociologijske pretpostavke, sukladno svojim potrebama i interesima, Scharnhorst u teorijskom pogledu nije dalje nastavio. Pa ipak, ideja moderne sociologije pretpostavljena je godinu dana prije no što će se roditi njen utemeljitelj August Comte (1798.).

Scharnhorst i reforme

Scharnhorstove ideje imaju dakako svoje "prije" i svoje "poslije" i nisu izniknule u praznom socijalnom, kulturnom, idejnom i povijesnom prostoru. Utjecaj političkih, socijalnih i duhovnih posljedica Francuske revolucije na stvaranje novih ideja (od njemačke idealističke filozofije do sociologije) opće je mjesto moderniteta, ali osim ove globalne pobude, na Scharnhorsta su utjecali i radovi velikih vojnih teoretičara prijašnjih stoljeća koji su u svojim raspravama o ratovodstvu značajno mjesto davali raznim oblicima "moralnih čimbenika" i razmatrali njihov utjecaj na vođenje rata i na sukobljene strane.⁴ Kasniji klasici teorije rata, posebice Clausewitz, pa onda i njegov antipod Antoine Henri Jomini (1779.-1869.), nastavit će pitanja organizacije vojske i ratovodstva dovoditi u najužu svezu sa širokim spektrom socijalnih činjenica. Utjecaj Montesquiea, tog praoca funkcionalizma (Thompson et al. 1990), ovdje će ovdje izrijeckom potvrditi sami klasici (Clausewitz, 1993:71; Gat, 1989:126).

Prije nego što o crtamo sociologijske aspekte klasične teorije rata Scharnhorstova učenika i štíćenika Clausewitz, vrijedi se kratko zadržati na praktičnim posljedicama rane Scharnhorstove raščlambe francuskih uspjeha. Scharnhorst je bio praktičar i reformator; iako je obnašao najviše dužnosti s kojih je mogao utjecati na transformaciju vojske, izvanjska ograničenja i kratkoća vremena nisu omogućili dovršenje većih zahvata. 1807. godine imenovan je predstoj-

⁴ Raimondo Montecuccoli (1609.-1680.), Henry Lloyd (1718.-1783.), Jacques Guibert (1743.-1790.), Adam Büllow (1757.-1807.) i drugi u svojim su studijama o ratovodstvu, strategiji, taktici i organiziranju vojski rat promatrali kao političku djelatnost i s političkim ciljevima, te su, osobito Guibert i Lloyd, razmatrali utjecaj konkretnih povijesnih socijalnih, političkih i kulturnih institucija na rat i organizaciju vojske, pri čemu se kod dijela ovih teoretičara mogao razabrati i snažan utjecaj poznatih Montesquicovih postavki (Gat, 1989).

nikom vojnog povjerenstva za reformu pruske vojske, a već slijedeće godine ministar je rata i načelnik Generalštaba, no i na tim dužnostima ostaje kratko: nakon nešto više od dvije godine na ovom položaju (1808.-1810.), morao je napustiti vojnu službu zbog Napoleonove zabrane da stranci služe u pruskoj vojsci (Scharnhorst je bio Hanoveranac). Od 1810. do 1812. godine u nekoj je vrsti mirovine; potom, pozvan opet pod zastavu, sudjeluje u stvaranju nove pruske vojske, služi u Blücherovu stožeru te 1813. podliježe ranama zadobivenim u bitki kod Lützena.

Scharnhorstove djelatnosti na reorganizaciji i reformiranju pruske vojske temelje se na razvijanju uvida iz članka o uzrocima francuskih pobjeda. Kada je 1806. godine po drugi put zaratila s Francuskom, Prusija je doživjela još teže poraze (bitka kod Jene i Auerštädta, pad Berlina). Francuzi, vođeni sada Napoleonom, usavršili su svoju vojnu organizaciju razvijenu još u revolucionarnim ratovima; napadali su energično, koristili se brzim manevrom, tražili svugdje odlučujuću i uništavajuću bitku i uvijek prelazili u gonjenje razbijenog neprijatelja. Socijalna i politička osnovica francuske vojne sile i dalje je bila cijela nacija; odatle je proizlazio ne samo nacionalni borbeni zanos francuske vojske nego i širina mobilizacijske baze. Zahvaljujući općoj vojnoj obvezi uvedenoj 1792. godine i podizanju *levée en masse* 1793. godine, Francuzi su se na svim ratištima pojavljivali u nadmoćnijim brojevima: vojnika je potencijalno bilo koliko i građana. Nasuprot tome, Prusija se i dalje oslanjala na profesionalnu vojsku, regrutiranu po kantonalnom sustavu koji je odražavao korporativni socijalni i politički ustroj pruske monarhije. Iako je i u Prusiji zakonom iz 1792. uvedena neka vrsta vojne obveze, brojne iznimke svodile su mobilizacijsku osnovicu na kmetove i seosku sirotinju.

Nadmoćni brojevi nisu bili samo stvar odluke, naime zakona i sprovedbe mobilizacije. Francuzi su, kako je u svom spisu pokazao Scharnhorst, u ratu imali nacionalne ciljeve koji su, zahvaljujući političkim stečevinama revolucije, mogli postati i koji su postali stvar političke volje svakog građanina; stoga je bilo moguće provesti opću mobilizaciju i dobiti vojnike visokog borbenog morala koji su interiorizirali nacionalne ciljeve. Time se promijenio i karakter rata: za razliku od monarhističkog rata koji je više nalikovao na turnir (Paret, 1992), rat za nacionalnu slobodu postao je stvar velikih strasti, što je našlo odraza i u strategiji traženja odluke u uništavajućoj bitki. Prusija u ratu Prve koalicije, kako je također pokazao Scharnhorst, nije imala jasne nacionalne ciljeve nego se rat vodio zbog predodžbe ugroze socijalnog položaja jedne klase korporativnog društva, pa je i vođenje rata bilo tome odgovarajuće: profesionalna vojska bila je disciplinirana ali, zbog socijalnog i političkog ustroja društva i tome odgovarajućeg tipa novačenja, nije mogla interiorizirati ciljeve rata; posljedice su bile niži borbeni moral i manji brojevi te poraz u ratu. Tek kada je u ratu 1806. godine Napoleon ušao u srce Njemačke, osvojio Berlin i raspršio ostatke pruske vojske, rat je i za Prusiju dobio jasan nacionalni cilj: obranu od strane okupacije.

Scharnhorst i grupa reformistički nastrojenih časnika (uz Augusta von Gneisenaua i kasnijeg ministra rata Hermanna von Boyena, tu je, po povratku iz francuskog zarobljeništva, i Clausewitz) nastoje sada radikalno izmijeniti sastav, načela mobilizacije i politički položaj vojske u pruskoj monarhiji. Temeljna je ideja uvođenje opće vojne obveze bez iznimaka, dakle uključivanje u rat svih društvenih klasa i slojeva. Nastojanje se ne svodi samo na povećanje mobilizacijske osnovice i povećanje broja vojnika nego ima mnogo širi cilj: da bi se pobijedilo Francusku, treba "slomiti društvenu izolaciju vojske, obranu učiniti općom stvari cijele nacije, ali i više od toga: korporativno društvo i autokraciju valja zamijeniti otvorenim sustavom međusobnih obveza između monarha, administracije, vojske i građana u službi ideala nacije i autonomnog individuumu" (Paret, 1992:68). Plan reforme podrazumijevao je i veću otvorenost u pristupu časničkim zvanjima, skraćenje trajanja službe i taktičke inovacije. Neki od ciljeva reforme postignuti su stvaranjem tzv. *Provinzialtruppen* (milicije) 1808. godine, ali su planovi morali biti odgođeni zbog odredbi francuskog diktata o veličini i sastavu pruske vojske. Tek 1814. godine uvodi se opća vojna obveza i uz linijsku vojsku stvara masovna vojska nacionalne garde (*Landwehr*) i teritorijalne obrane (*Landsturm*). To će biti temelj ne samo kasnije masov-

ne nacionalne vojske ujedinjene Njemačke nego će kratkoročno pridonijeti i definitivnom Napoleonovom vojnom porazu. Do pobjede nad Francuzima nije došlo dok saveznici nisu prihvatili francuska načela, kako u strategiji i taktici tako osobito u socijalnim pretpostavkama organizacije vojske, odnosno dok neke posljedice i stečevine Francuske revolucije nisu prihvatili i njeni najljući protivnici.

Iako Scharnhorst nije doživio ostvarenje glavnih reformističkih ciljeva, reforme koje su provedene imale su snažan biljeg njegovih ideja, izravno razvijenih iz ranog članka o uzrocima uspjeha Francuza, u kojem je jasno bio iskazan uvid da je transformacija rata moguća samo pod pretpostavkom transformacije društva. Kao što je rani članak imao praktični povod i praktičnu zadaću, tako je i cijelo Scharnhorstovo djelovanje bilo isključivo praktično i organizator-sko; međutim, ni uvid u problem ni njegovo rješenje u planiranim i ostvarenim reformama ne bi bili mogući bez postavljanja nekih pretpostavki moderne socijalne teorije. U tom pogledu Scharnhorstovi motivi malo se razlikuju od pobuda koje su vodile osnivača sociologije, Comtea: obojica su pokušali razumjeti i objasniti nove društvene fenomene nastale u kaotičnim prilikama poslije Revolucije i obojici je cilj bio poboljšanje i racionalizacija društvenih "razmjera". Stvaranje osnovnih elemenata socijalne teorije bila je pretpostavka realizacije njihovih ciljeva. Znakovito je da su Scharnhorstove reforme uspjele u praksi, kao što će Francuzi vrlo bolno iskusiti u ratu 1870.-1871. godine, dok će Comteovo naslijeđe biti sasvim teorijsko i dat će poticaj kasnijem razvoju sociologije; njegove reformističke zamisli ostat će pak bizarnom utopijom.

Socijalnoteorijski temelji Clausewitzove teorije rata

Prvo i osnovno pitanje sociologije rata mora biti adekvatna i objektivna definicija rata. Pojam rata moguće je odrediti induktivno, polazeći od iskustva i fenomenologije rata, a moguće ga je zadobiti i deduktivno, deriviranjem iz postojećih kategorija socijalne teorije. Prednost potonjeg načina leži ponajprije u tome što bi se pojam rata predmetno i metodološki lako uklopio u već postojeći kategorijalni aparat sociologije i korpus socioloških znanja, tehnika i metoda; opasnost ovog načina je da tako konstruirani pojam rata potpuno promaši empirijski rat. S druge strane, empirijski rat, orakav kakvog na bojištu zbiljski vode vojnici, za sociologa je načelno nerazumljiv i neshvatljiv. Što bi socijalna teorija mogla početi s razlikom i svezom ofanzive i defanzive, s forsiranjem rijeke iz pokreta, s nasilnim izviđanjem ili s oklopnim postrojbama koje se brzim manevrom i jakom vatrom uklinjavaju u neprijatelje bokove, krila i međuprostore? Temeljni je problem dakle pronaći pojam rata koji bi bio empirijski adekvatan i ujedno u nekoj mjeri predmetno relevantan i metodološki kompatibilan sa sociologijom.

Carl von Clausewitz (1780.-1831.) tvorac je moderne teorije rata. Za razumijevanje njegova utjecaja na ratovodstvo, koncepcije i doktrine rata te na strategiju u XIX. i XX. stoljeću dostaje ponoviti ocjenu Bernarda Brodieja da Clausewitz ide u red autora kao što su Darwin, Freud i Adam Smith i čije jedinstvene doprinose respektivnoj znanosti nasljednici nisu uspjeli nadmašiti: "Njegova knjiga nije samo najveća nego je zapravo jedina istinski velika knjiga o ratu" (Brodie u Clausewitz, 1993:58). Iako je po vojnim akademijama i u generalštabovima najmoćnijih vojski svijeta Clausewitzovo djelo *O ratu* postalo trajno respektiranom objavom i *gralom* vojne znanosti, čiji kulturni status ne mogu teorijski dovesti u pitanje ni napadaji najžešćih ikonoklasta, pa ni promjene u fenomenologiji rata (Matz, 1995; Van Creveld, 1991), knjiga je razmjerno rijetko čitana, među njenim interpretima oduvijek vlada "endemsko pogrešno tumačenje" (Gat, 1989:226), a njena navodna "filozofijska dubina", koju je 1911. godine Hubert Camon galski ironizirao kao "*brouillard métaphysique*" (prema Clausewitz, 1993:53), počiva dobrim dijelom ne samo na Clausewitzovoj blizini s naukom Kanta i Hegela i na teutonskoj zamršenosti izričaja nego još više na činjenici da je autor umro priredivši definitivno za tisak samo jedno od ukupno 125 poglavlja te da je veći dio knjige ostao samo skica i nabačaj za

buduće studije. Interpretacije Clausewitzova brojem i smjerom razmjernosti su njegovu golemom utjecaju na vojnu teoriju. Njegova "definicija" rata kao "nastavka politike drugim sredstvima" citirana je *ad nauseam* u svakoj mogućoj prigodi, a razne škole nastojale su i - zahvaljujući iznimnoj širini i višeznačnosti djela - uglavnom i uspijevale "pridobiti" Clausewitz za svoja načela i koristiti ga kao dokaz ispravnosti međusobno nespojivih doktrinarnih rješenja.

Brodiejeva ocjena da se Clausewitzovo djelo "ističe među onih nekoliko vrlo rijetkih starijih knjiga koje su dale duboke i originalne uvide a koji *nisu* bili adekvatno apsorbirani u poznijoj literaturi" (Brodie u Clausewitz, 1993:55), odnosi se izvorno na vojnoznanstvenu produkciju, ali još više vrijedi za "civilne" društvene znanosti, osobito za sociologiju, gdje su Clausewitz i njegova tema gotovo posve prešućeni i zanemareni. Mogućnost da se "apsorpcijom" Clausewitzova sociologija osposobi za razumijevanje i objašnjavanje fenomena rata do danas je bila takoreći sustavno propušтана. Pokušat ćemo stoga orisati glavne socijalnoteorijske aspekte Clausewitzove teorije rata kao pretpostavke za jednu modernu sociologiju rata.⁵

Clausewitz je u vojsku ušao u dvanaestoj godini života i odmah sudjelovao u borbama s Francuzima na Rajni, te u opsadi Mainza dobiva prvi časnički čin (1793.); obnaša potom razne uobičajene garnizonske dužnosti; Scharnhorst ga zapaža i 1801. godine Clausewitz je gojenac nove *Kriegsschule* koju završava kao prvi u tečaju; potom je prinčevski pobočnik i član Generalštaba, a u katastrofi 1806. godine pada u jednogodišnje francusko zarobljeništvo, što koristi kao priliku za studij francuskog društva, politike i vojnih prilika. Po povratku usko suraduje sa Scharnhorstom na programu reformi; razočaran pruskom potporom Napoleonu u pohodu na Rusiju prelazi u rusku službu; jedva primljen natrag u prusku vojsku, ponovno radi sa Scharnhorstom na novom vojnom sustavu i kao načelnik stožera korpusa sudjeluje u završnim operacijama protiv Napoleona. Godine 1818. unaprijeđen je u generala i administrativni je ravnatelj *Kriegsschule*; počinje pisati *O ratu*, što ne završava do kraja života, a piše i niz vojnopovijesnih studija. 1830.-1831. godine Gneisenauov je načelnik stožera i sudjeluje u pruskom opservacijskom korpusu u poljskoj revoluciji. Umire u epidemiji kolere. Kao i Scharnhorst, Clausewitz je ponajprije stožerni i administrativni časnik, ali s bogatim ratnim iskustvom u svim kampanjama svoga vremena.

Clausewitzova teorija nastaje kao refleksija transformacije rata u francuskim revolucionarnim i osobito u napoleonskim ratovima. Ratovi su se sada vodili za velike i dalekosežne ciljeve; u pitanju nije bilo zaposjedanje kakve provincije ili regionalna promjena odnosa snaga, nego promjena sveukupnih političkih i socijalnih prilika u Europi. Ratište se proteže od Atlantika do Moskve i od Baltika do Egipta, vojske su masovne i brojčanije no ikad (1812. Napoleon pod oružjem ima više od milijun ljudi), vojnici su nošeni žestokim strastima, redovito se rabi strategija uništenja neprijateljskih snaga, a ne njihova iscrpljivanja ili zaobilazjenja pa se zato mijenja i slika bojišta: velike koncentracije, brzi i smjeli manevar, jaka vatra, vođenje operacija bez zastoja i bespoštedno gonjenje poraženog neprijatelja postaju standardnim postupcima.⁶ Kako se novim logističkim sustavom rekvizicija vojska sama hrani i snabdijeva na terenu, rat više nema ni prostornih granica: hraneći sam sebe, rat više nema ni prostornih ni vremenskih, pa ni financijskih granica.⁷ Napoleonove kampanje i operacije koje su pokazivale sve ove značajke i bile uvijek usmjerene ponajprije na uništenje neprijatelja u bitki, odlikovale su se nasiljem u intenzitetu i oblicima koji dotad nisu bili viđeni na europskim bojnim poljima.

Clausewitz će ovakav način rata uzeti kao idealtip rata: "U Bonapartinim kampanjama ratovanje je postiglo neograničeni stupanj energije za koji držimo da je osnovni zakon rata.

⁵ Razvid mogućnosti primjene Clausewitzova pojma rata u modernoj sociologiji rata ne može, dakako, biti zadaćom ovog rada.

⁶ Odlučno se rabi ordre profund (duboki poredak) koji se, pojačan aktivnom uporabom pričuve, svom težinom obara na neprijatelja koji se i dalje drži plitke, linijske taktike.

⁷ Novi sustav logistike omogućio je stvaranje i operativno potpuno autonomnih postrojbi (divizije, korpusi, vojske) koje djeluju na samostalnim smjerovima.

Vidimo da je moguće postići taj stupanj energije; ako je moguće, onda je i nužno" (Clausewitz, 1993:254). Rat će sada biti definiran kao "čin sile kojim ćemo neprijatelja prisiliti da se pokori našoj volji" (83), odnosno "pulsiranje nasilja" (98) koje je bitno neograničeno: "Rat je čin sile i nema nikakve granice u njenoj uporabi" (85), a "primjena načela umjerenosti u teoriji rata samo bi dovodila do apsurdna" (84). Rat je "u svom pravom značenju borba, jer je samo borba djelatno načelo u raznovrsnoj djelatnosti koja se naziva ratom" (145). Borba, to "nadmetanje moralnih i fizičkih snaga u mediju fizičke sile" (145), u ratu se organizira kao bitka: "Kako je bit rata borba, a kako je bitka borba glavnih snaga, bitka se uvijek mora smatrati težištem rata", a njena "odlika je da, različito od bilo kojeg drugog čina, opstoji sama radi sebe" (294); dakle, rat je težišno bitka. Po logici stvari, bitka kao koncentrirani rat mora biti što veća i što intenzivnija: "U bitki, najobičnijem i najučinkovitijem načinu da se dođe do odluke, valja težiti *krajnjoj mogućoj koncentraciji snaga* ostvarivoj u danim uvjetima. Velika bitka na bojištu sudar je između dvaju težišta; što više snaga možemo koncentrirati u našem težištu, to će učinak biti izvjesniji i masivniji. Slijedom toga, svako djelomično korištenje snage koje nije usmjereno spram cilja koji ne može biti postignut pobjedom ili koji ne pridonosi pobjedi, treba biti *osuđen*" (590). Stvarni, pravi i jedino uspješni rat, čiji je cilj "poraz neprijatelja, naime naprosto uništenje njegovih snaga, bilo ubijanjem, ranjavanjem ili na neki drugi način" (269), stoga je nužno veliki pokolj: "Ne zanimaju nas generali koji pobjeđuju bez krvoprolića. To što je rat krvav i užasan, treba uzeti kao razlog da rat još ozbiljnije shvatimo, a ne da u ime humanizma postupno zatupljujemo mačeve" (309). Rat, do krajnjih granica razvijeno i organizirano nasilje, nazrijet je stoga kao pojava bez usporedbe u ostalim ljudskim poslovima i djelima: "Narav rata je u raskoraku s drugim interesima pojedinca i cijelog društva, u raskoraku koji proizlazi iz ljudske naravi i koji stoga nikakva filozofija ne može razriješiti" (731).

Pojam rata u Clausewitzovoj teoriji potječe iz neposrednog i povijesno konkretnog iskustva na bojištu. Napoleonska vojna ovdje je bitni, do kraja dovedeni oblik rata, pa će stoga "stvarni ili apsolutni rat" (590) biti istoznačni; slično i "velika bitka", naime ostvarenje načela da "izravno uništenje neprijateljskih snaga uvijek mora biti *glavni motiv*" (270), također "nije utemeljena samo na apstraktnom pojmu rata nego i na iskustvu" (308). Teorija dakle operira s pojmom stvarnog, empirijskog, konkretnog rata, ona "izvodi bit iz fenomena života, kao što počela siše med iz cvijeta" (170). Clausewitz nikad ne propušta naglasiti da je samo tako polučeni pojam rata mogući predmet teorije koja ima ambiciju biti realnom i relevantnom. Upozorit će tako da bi "bila očita pogreška zamisliti da rat između civiliziranih naroda proizlazi iz racionalnih čina njihovih vlada ili misliti da se rat postupno oslobađa strasti (...) - bila bi to neka algebra prakse" (84); juriš pješaštva na neprijateljske položaje i borba prsa o prsa uvijek moraju biti pred očima kako vrhovnog zapovjednika tako i teoretičara, hoće li se rat sagledati u cijelosti: "Samo veliki taktički uspjesi mogu voditi velikim strateškim uspjesima; (...) *taktički* uspjesi imaju *najveću važnost* u ratu" (270). Pojam rata u Clausewitzovoj teoriji empirijski je dakle adekvatan, ali je pitanje može li se on kao takav iskoristiti i u sociološkoj raščlambi rata, pogotovo ako imamo u vidu da Clausewitz rat vidi ponajprije kao carstvo opasnosti, neizvjesnosti, igre slučaja i strasti u kojem znanost u pravom smislu nema nikakve primjene: "Apsolutni, takozvani matematički čimbenici nemaju nikakva čvrsta temelja u umijeću ratovanja; od početka tu je na djelu igra mogućnosti, vjerojatnosti, sreće i nesreće, (...) a rat je od svih ljudskih djelatnosti najbliži kartanju" pa "umijeće ratovanja, koje se bavi živim i moralnim snagama, nikad ne može postići ono apsolutno i izvjesno nego je uvijek otvoreno za slučaj" (97). Clausewitz otklanja da bi studij rata mogao uroditi "znanošću" osim u onom uskom dijelu koji se tiče materijalnih pretpostavki rata i organizacije vojski; "znanstveno" vodene vojske na bojnem bi polju bile "automati koji, otkočeni zapoviješću, djeluju dalje poput satnog mehanizma" (154). Nedostupnost rata strogim metodama empirijske znanosti, kao i naglašena posebnost od svega izdvojenih fenomena rata, kao da ovo područje zauvijek isključuju iz mogućeg obzora sociologije.

Razloge zašto su pokušaji ustanovljavanja "znanosti rata", sa svim njenim eventualnim načelima i pravilima, zapravo "apsolutno beskorisni" (156) Clausewitz će dati u nizu suprot-

nosti između "znanstvenog" motrenja i rata kakav on stvarno, empirijski jest. Znanost "promatranje upravlja na određene veličine, dočim je u ratu sve neodređeno i u proračunima se mora raditi s varijabilnim veličinama" (156). Znanstveni pristup promatra "samo materijalne veličine, dočim je cijela ratna djelatnost prožeta duhovnim snagama i učincima"; s druge strane, znanstveni pristup razmatra "samo jednostranu djelatnost, dočim je rat stalno međusobno djelovanje suprotnosti" (156), odnosno "volja protiv živog predmeta koji *reagira*" (174). Rat je dakle za Clausewitz polje neodređenih, varijabilnih veličina, prožet je psihološkim snagama i stvar je interakcije živih bića te je zato neuklopiv u znanost.

Sve ove razloge sabrat će Clausewitz u jedan upravo za sociologiju dalekosežni iskaz: "Kažemo dakle da rat ne spada u područje umijeća i znanosti, nego u područje društvenog života (*gesellschaftliches Leben*)" (Clausewitz, 1993:173; Clausewitz, 1991:135) - rat je *socijalna činjenica*. Elementi neodređenosti, psihologije i interakcije zapravo su elementi društva i Clausewitz će rat dovesti u svezu s najopćenitijim i najunutarnijim elementima dinamike svakog društva: "On je sukob velikih interesa koji se razrješava na krvavi način i samo je time različit od drugih sukoba interesa. Bolje nego s umijećem, usporediv je s trgovinom koja je također sukob ljudskih interesa i djelatnosti, a još je mnogo bliži politici koju možemo zamisliti kao trgovinu u velikim razmjerima. Osim toga, politika je utroba u kojoj se rat razvija - u njoj su naznačeni njegovi obrisi, poput karakteristika živog bića u embriju" (Clausewitz, 1993:173). Iz rata sagledanog kao društvena činjenica može se tek u potpunosti razumjeti najčešće ponavljani Clausewitzov rijek: da je rat "nastavak politike drugim sredstvima" (99), odnosno da je "rat samo grana političke djelatnosti i da ni na koji način nije autonoman" (731).

Iako je uvid u društvenu narav rata nosivi temelj svih razgrananih Clausewitzovih istraživanja i raščlambe rata, u ovom radu ograničit ćemo se na naznaku relevantnosti rata shvaćenog kao skup "totalnih fenomena (*Gesamterscheinungen*)" (Clausewitz, 1993:101; Clausewitz, 1991:42) i kao "totalni pojam (*Gesamtbegriff*)" (Clausewitz, 1993:697; Clausewitz, 1991:286) za socijalnu teoriju, odnosno za mogućnost ustanovljavanja sociologije rata na realnom pojmu rata.

Clausewitz nastavlja Scharnhorstovu metodu ili paradigmu razumijevanja fenomenologije rata temeljem uvida u njegove socijalne uvjete i pretpostavke. Kao što je Scharnhorst zagonetku pojave novog načina ratovanja u francuskim revolucionarnim ratovima uspio razriješiti usporednom raščlambom socijalnih uvjeta u Francuskoj i u članicama Koalicije i pretpostavivši socijalnu teoriju, tako će sada Clausewitz radikalnu novost načina ratovanja u napoleonskim vojnama isto tako razumjeti ponajprije polazeći od promjena socijalnih uvjeta. U jednom kratkom narativu Clausewitz daje oris ovog odnosa. Godine 1793. pojavila se "ratna sila mimo svake mašte. Rat je iznenada postao stvar naroda, i to naroda od 30 milijuna ljudi koji su se svi smatrali građanima. Ovdje se ne moramo podrobnije baviti okolnostima ove grandiozne pojave već samo utvrditi njene rezultate koji su bitni za naše istraživanje. Sudjelovanjem naroda u ratu na vagu je umjesto vlade i vojske stavljen cijeli narod sa svom svojom prirodnom težinom. Sredstva koja su uporabljena i naponi nisu sada imali više nikakvih granica; energija kojom je sam rat vođen nije više imala nikakvu protutežu i odatle je opasnost za protivnika bila golema" (Clausewitz, 1993:715-716) te je rat, "oslobođen svih konvencionalnih granica, provalio u svoj svojoj prirodnoj silini" (717) i "dobio sasvim drugu narav, odnosno približio se svojoj istinskoj naravi i svojem apsolutnom savršenstvu" (717). Reakcije Saveznika svele su se isprvice na "diplomatski tip rata" (715), naime na rat ograničenih ciljeva, uz mobilizaciju ograničenih resursa, vođen manjim snagama i bez energije i zanosa; kada je Napoleon usavršio koncepciju novog rata, "ova je nova i na cijelu narodnu snagu oslonjena ratna sila otpočela svoj uništavajući pohod kroz Europu s takvom sigurnošću i pouzdanjem da tamo gdje su joj se suprotstavile vojske tradicionalnog tipa nije bilo ni trenutka dvojbe o ishodu" (716). Međutim, odgovor je dan na vrijeme. "U Španjolskoj je rat sam od sebe postao stvar naroda. U Austriji je vlada 1809. godine uložila iznimne napore u stvaranje pričuva i milicije (*Landwehr*); time se nadošlo posve blizu cija i daleko nadmašilo sve što je Austrija do tada smatrala

moгуćim. Rusija je 1812. godine uzela Španjolsku i Austriju za modele; neizmjerni ruski prostor omogućio je da ove mjere - iako zakašnjele - dođu do izražaja pa je pače i pojačao njihov učinak. Uspjeh je bio sjajan. U Njemačkoj prva je ustala Prusija, učinila je rat narodnom stvari i nastupila sa snagama koje su, unatoč potpunom nedostatku novca i kredita, ipak bile dvostruko veće od snaga 1806. godine. Ostatak Njemačke slijedio je prije ili kasnije primjer Prusije, a i Austrija je, iako se sada manje naprezala nego 1809. godine, nastupila s neuobičajenom snagom. Tako se dogodilo da su Njemačka i Rusija 1813. i 1814. godine - uračuna li se sve one koji su sudjelovali i pali u obje kampanje - protiv Francuske nastupile s oko milijun ljudi" (716). Idući događaji poznati su iz vojne povijesti. U bitki kod Lützena svibnja 1813. godine (u kojoj je fatalno ranjen Scharnhorst) Napoleonu već nedostaje konjice da iskoristi taktičku pobjedu. U četverodnevnoj bitki kod Leipziga listopada 1813. godine doživljava težak poraz i napušta Njemačku, da bi, zahvaljujući i vlastitom mlitavom i neinventivnom vođenju, u operacijama u Belgiji u kasno proljeće 1815. godine doživio potpuni slom (Waterloo te bitke kod Lignyja i Wawrea u kojima kao načelnik stožera korpusa sudjeluje Clausewitz).

Opći Clausewitzov zaključak razmatranja uzroka Napoleonovih i kasnijih savezničkih uspjeha u ratu bit će: "Samo neke od novina u ratovanju mogu biti pripisane novim izumima ili novim idejama. Novine u ratovanju uglavnom proizlaze iz transformacije društva i novih socijalnih uvjeta" (624). Clausewitz ovo otkriće drži epohalnim i odlučnim ne samo za teorijska razmatranja koliko još više u praktičnim pitanjima ratovodstva. Nesnalaženje Saveznika u francuskim revolucionarnim i napoleonskim ratovima, kao i za njih katastrofalni ishodi bitaka u prvih petnaestak, pa i više godina ovih ratova, posljedica su ponajprije neshvaćanja političkih, dakle socijalnih promjena koje su uslijedile nakon Revolucije. Oslobođanje golemih energija naroda i nesagledivih resursa, kao i radikalne promjene u načinu upravljanja, poziciji vlade i položaju francuskog naroda bili su potpuno pogrešno procijenjeni; novim i nadmoćnim snagama koje su svoju snagu i energiju dobivale upravo iz novih socijalnih i političkih uvjeta Francuske, Saveznici su suprotstavili stara sredstva, monarhijske profesionalne vojske, oslonjene na vlastitu logistiku i na ograničeni erar, monarhovu riznicu. U takvom pristupu počinjena je, smatra Clausewitz, ponajprije "politička greška" (736) i dvadeset godina francuskih uspjeha posljedica su krive politike Saveznika. Stari oblik rata priključen je pogrešnoj politici i nije mogao popraviti situaciju. S druge strane gledano, kada se htjelo preokrenuti ishod, samo vojnička sredstva nisu dostajala i bilo je potrebno ponajprije izmijeniti politiku, odnosno, konkretno, "rat učiniti narodnom stvari", što je, kako smo vidjeli, dalo ne samo brojnije bataljune nego je, u slučaju osiromašene i finansijski iscrpljene Pruske, omogućilo i bolje korištenje postojećih resursa te na kraju preokrenulo ishod rata. "Transformacija umijeća ratovanja rezultirala je transformacijom politike" (737).

Osim što je na ovaj način rastumačio uzroke preokreta u ratu, Clausewitz će veći dio trećeg poglavlja osme knjige *O ratu* posvetiti povijesnom pregledu odnosa društvenih i političkih prilika te načina vođenja rata. Metodologijski naputak u tom pregledu, koji obuhvaća gotovo cijelu svjetsku povijest od antike do vlastita Clausewitzova vremena, glasi: "Općenitije i više teorijsko razmatranje ovog pitanja moguće je ako se razmotri narav država i društava kako su oni određeni svojim vremenom i vladajućim uvjetima. (...) Polubarbarski Tatai, antičke republike, feudalni gospodari i srednjovjekovni trgovački gradovi, kraljevi u XVIII. stoljeću kao i vladari i narodi XIX. stoljeća - svi su oni vodili rat na svoj posebni način, koristeći različite metode i idući za različitim ciljevima" (708-709). Prikaz koji samo slijedi i koji razmjerno podrobno prikazuje ove odnose zapravo je prva ikada napisana sociologija rata.

Metodologijski gledano, Clausewitz uviđa da je raščlamba socijalnih i političkih uvjeta odlučna za razumijevanje nekog rata, ali još više i za pripremanje i poduzimanje odgovarajućih vojnih mjera; isključivo vojna razmatranja neće dati ni objašnjenje ni rješenje. Upravo na primjeru savezničkih promašaja pokazalo se da vojna razmatranja ne pridonose ni objašnjenju neuspjeha ni pripremanju uspješnih pothvata: "Jesu li se ovi promašaji mogli otkriti sa stalajšta posve vojničkog shvaćanja rata i tako promijeniti? To je nemoguće" (736). Kada ga je 1827.

godine prijatelj zamolio da pregleda i komentira rješenje nekog strategijskog problema u kojem su do potankosti bila planirana sva vojna sredstva ali nije bilo ni riječi o političkoj svrsi operacije, Clausewitz je otklonio izjašnjavanje, primijetivši da je nemoguće komentirati plan ako nisu naznačeni politički uvjeti država u pitanju, njihovi međusobni odnosi: "Rat nije nezavisan fenomen, nego nastavak politike drugim sredstvima. U skladu s time, glavne crte svakog većeg strategijskog plana jesu u velikoj mjeri političke naravi i njihov politički značaj raste to više ako se plan odnosi na cijelu kampanju i na cijelu državu. Ratni plan proizlazi izravno iz političkih uvjeta zaraćenih država, kao i iz njihovih odnosa spram trećih država. Plan za kampanju proizlazi iz ratnog plana i često - ako postoji samo jedno bojište - može biti identičan s njim. Međutim, politički element ulazi i u odvojene komponente kampanje; rijetko će biti bez utjecaja na veće epizode ratovanja kao što je bitka itd. Prema tom stajalištu, ne postoji *posve vojnička* procjena velikog strategijskog pitanja, niti posve vojnička shema njegovog rješenja" (Clausewitz, 1993:7-8).

Zaključak

Nasuprot upadljivoj idiosinkraziji suvremene sociologije spram rata, pruski generali Scharnhorst i Clausewitz iz praktičnih su potreba i s namjerom da objasne francuske uspjehe i savezničke neuspjehe u francuskim revolucionarnim i napoleonskim ratovima te da tako pronađu odgovarajuće protumjere koje bi preokrenule nepovoljan ishod kampanja, došli do radikalno novog uvida da je promjena načina ratovanja uvjetovana ponajprije socijalnim promjenama. Scharnhorst je u svojim raščlambama pretpostavio i svojevrsnu socijalnu teoriju o funkcionalnoj povezanosti pojedinih segmenata socijalnog sustava kako bi omogućio pokazivanje sveze i uvjetovanosti organizacije vojske i načina ratovanja s drugim društvenim institucijama, vrednotama i praksom. Otkrivanje ove povezanosti navelo je Scharnhorsta i na pripremu operativnog plana vojne reforme u Prusiji kojom je, bez izvođenja revolucije, valjalo kompenzirati prednosti francuskog socijalnog i političkog ustroja i njegove refleksije u nadmoćnom načinu vođenja rata. Zahvaljujući naziranju društva kao cjelovitog sustava, koncept vojnih reformi bio je u osnovi i koncept ograničene liberalne reforme pruskog društva. Ostvarenjem vojnih reformi 1814. godine, a osobito uvođenjem opće vojne obveze, u Pruskoj su dijelom srušene društvene barijere karakteristične za korporativno društvo apsolutističke monarhije, a temeljem toga stvorena je mnogo brojnija vojska i omogućeno bolje i racionalnije korištenje resursa. Vojna reforma i s njom povezane preinake društvenog sustava u vrlo kratkom vremenu dovele su do preokreta u ratu i do pobjede Saveznika.

Clausewitz je nastavio Scharnhorstova istraživanja; iako je i sam bio istaknuti i djelatni član reformističke grupe u Generalštabu, njegov osnovni motiv bilo je stvaranje teorije rata. Jedna od glavnih teza te teorije - da rat nije autonoman i da je zapravo "nastavak politike drugim sredstvima" - izravno je utemeljena u Scharnhorstovim prijašnjim postavkama o međuzavisnosti dijelova društvenog sustava, a odlučna teorijska postavka da je transformacija rata ponajprije posljedica socijalne transformacije predstavlja temelj za modernu sociologiju rata. Osim što je temeljem ovih pretpostavki razjasnio preokret u ratu, Clausewitz je dao i prvi pregled odnosa društvenih uvjeta i načina vođenja rata u povijesnom rasponu od antike do svojih dana, što možemo smatrati prvom napisanom sociologijom rata.

Radovi Scharnhorsta i Clausewitza od odlučnog su značenja kako za sociologiju rata tako i za sociologiju kao takvu. Kao vojnici nisu se ustručavali od istraživanja rata, što je, sudeći prema upadljivoj idiosinkraziji današnje sociologije spram rata, jedan od mogućih razloga da su sociološki istraživanja rata bila zapostavljena. S druge strane, kao vojnici pošli su od pojma realnog rata a ne od teorijske konstrukcije, što omogućuje da teorija bude realna i relevantna. Treće, njihovo otkriće socijalne uvjetovanosti načina vođenja realnog rata, kao i pretpostavka postojanja društvenog sustava, omogućuju uporabljivost realnog pojma rata u sociologiji i socijalnoj teoriji. Naposljetku, imajući u vidu dosege Scharnhorstovih i Clausewitzovih uvida, u povijesti sociologije valja izvršiti i korekturu datuma prvih početaka moderne

sociologije: oni više ne mogu biti povezani samo s imenom Augusta Comtea nego i s pruskim Generalštabom i skupinom reformističkih generala iz razdoblja francuskih revolucionarnih i napoleonskih ratova. Uostalom, njihove reforme, osmišljene i razradene na temelju uvida u bitne značajke društva i njegov sklop, donijele su značajne rezultate u društvenoj i političkoj povijesti Europe na početku XIX. stoljeća, čime se nije mogao pohvaliti ni "službeni" osnivač sociologije.

LITERATURA

- Clausewitz, Carl von /Klauzovic/ (1951) *O ratu*. Prev. M. Lazarević. Beograd: Vojno delo.
- Clausewitz, Carl von (1993) *On War*. Edited and translated by Michael Howard and Peter Parct. New York - Toronto: Alfred A. Knopf.
- Clausewitz, Carl von (1991) *Vom Kriege*. Auswahl. Herausgegeben von Ulrich Marwedel. Stuttgart: Philipp Reclam Jun.
- Fanuko, Nenad et alii (⁴1995) *Sociologija. Udžbenik za gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Gat, Azar (1989) *The Origins of Military Thought. From the Enlightenment to Clausewitz*. Oxford: Clarendon Press.
- Giddens, Anthony (1989) *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Hess, Beth B. - Elizabeth W. Markson (³1988) *Sociology*. New York: Macmillan.
- Howard, Michael (1983) *Clausewitz*. Oxford - New York: Oxford University Press.
- Light, Donald Jr. - Suzanne Keller (⁴1985) *Sociology*. New York: Alfred A. Knopf.
- Macionis, John J. (³1991) *Sociology*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- Metz, Steven (1995) "A Wake for Clausewitz: Toward a Philosophy of 21st-Century Warfare". *Special Warfare* 8, 4; 22-28.
- Parct, Peter (1992) *Understanding War. Essays on Clausewitz and the History of Military Power*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Rendulić, Zlatko (1992) *Ratovodstvo i naučno-tehnički progres*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Rendulić, Zlatko (1978) "Klauswitz u svetlosti savremene vojnoteorijske misli." *Vojno delo* 1/1978, 72-103.
- Scharnhorst, Gerhard Johann David von (1797) "Entwicklung der allgemeinen Ursachen des Glücks der Franzosen in dem Revolutionskriege." *Neues Militärisches Journal* 8. Pretisnuto u: Goltz, Colmar von der (ur.) (1881) *Militärische Schriften von Scharnhorst*. Berlin. Str. 192-242.
- Shaw, Martin (1988) *Dialectics of War. An Essay in the Social Theory of Total War and Peace*. London: Pluto.
- Singer, J. David - Paul F. Diehl (eds.) (1990) *Measuring the Correlates of War*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Singer, J. David et alii (1979) *Explaining War. Selected Papers from the Correlates of War Project*. Beverly Hills - London: Sage.
- Singer, J. David - Michael D. Wallace (eds.) (1979) *To Augur Well. Early Warning Indicators in World Politics*. Beverly Hills - London: Sage.
- Singer, J. David - Richard Stoll (eds.) (1984) *Quantitative Indicators in World Politics. Timely Assurance and Early Warning*. New York et aliud: Praeger.
- Small, Melvin - J. David Singer (1982) *Resort to Arms. International and Civil Wars, 1816-1980*. With the collaboration of Robert Bennett, Kari Gluski and Susan Jones. Beverly Hills et aliud: Sage Publications. (Drugo, prošireno izdaje knjige Singer, J. David - Melvin Small /1972/ *The Wages of War, 1816-1965. A Statistical Handbook*. New York: Wiley.)
- Thompson, Michael - Richard Ellis - Aaron Wildavsky (1990) *Cultural Theory*. Boulder et aliud: Westview Press.
- Van Creveld, Martin (1991) *The Transformation of War*. New York et aliud: The Free Press.
- Vander Zanden, James W. (1990) *The Social Experience. An Introduction to Sociology*. New York et aliud: McGraw-Hill.

PRUSSIAN GENERAL STAFF AND THE EMERGENCE OF SOCIOLOGY

OZREN ŽUNEC

Department of Sociology
University of Zagreb

Sociology has dealt with the war phenomenon only in passing. In this paper we have tried to show that the first attempts at explaining war used sociological criteria as their starting point. Driven by a practical wish to explain the French military victories and the Allied forces' defeats in the French Revolutionary Wars and Napoleonic Wars, Prussian generals Gerhard von Scharnhorst (1755-1813) and Carl von Clausewitz (1780-1831) arrived at a radically different understanding that the changes in the warfare were caused primarily by social changes. In his analyses, Scharnhorst implied a certain social theory of functional interaction between particular segments of the social system in order to show the dependence of the organization of the armed forces and warfare on other social institutions, values and practices. Scharnhorst's and Clausewitz's works can be regarded as the emergence of sociology before it was developed as a science by Auguste Comte.